

Op bezoek in de Republiek

Reisverslagen uit de zeventiende en achttiende eeuw

Angela Jager & Marije Osnabrugge

Inhoud

Voorwoord 9

Reizen in de Republiek 11

‘Plesiertochtje’, trekschuit en tot gort gekookte groenten

Angela Jager

- * ‘Aan alle grenzen bewapend’. Een Fransman in de Republiek in 1671 26
- * Het vertrek van Karel II uit Scheveningen en de *Dutch Gift* 29
- * De trekschuit. Stipt, goedkoop en efficiënt 32
- * Kaaskoppen en *butter-boxes* 34
- * Diner met Hendrik Vroom. Avonturier en zeeschilder 37
- * De Nederlandse biercultuur. Een grote verscheidenheid aan lokale bieren 40
- * Simon Stevins zeilwagen. ‘Wilt, vreemdeling, t’gevlieg van Icarus niet vrezén’ 43

Kunst, wetenschap en samenleving 47

Een rijkdom aan bezienswaardigheden

Marije Osnabrugge

- * De Hollandse scheepsbouw als attractie 66
- * In de Visscher. Nicolaes Visscher’s ‘Konst en Caertwynckel’ op de Dam 69
- * Kale kerkinterieurs en het praalgraf van Willem de Zwijger in aanbouw 72
- * De Schutterrij. Stadsverdediging en ordehandhaving, maar ook burger trots en vertier 75
- * ‘Met enkel de punt van een mes’. De Nederlandse snijkunst en haar knipkunstenaresen 78
- * Coenraed Metz. Beroemd leverancier van wetenschappelijke instrumenten 81

De Republiek en haar volk 85

‘Het uitschot van de wereld’ of de ‘gelukkigste mensen op aard’?

Angela Jager en Lucie Rochard

- * De Nederlandse schoonmaakwoede. ‘Tot de meubels glimmen alsof ze van goud of kristal gemaakt zijn’ 98
- * De smaak van goud. Het specerijmagazijn van de Vereenigde Oostindische Compagnie 101
- * Bouwen op moerasgrond. De constructie van de metropool Amsterdam 104
- * *Une infinité de beaux visages*. De vrouwen in de Republiek 106
- * De labadisten in Wieuwerd. Een raadselachtige gemeenschap 109
- * Het wonder van Loosduinen 112

Noten 116

Lijst van reizigers met beknopte gegevens over hun reis en reisverslag 119

Bibliografie 122

Index 124

Illustratieverantwoording 127

Over de auteurs 127

Colofon 128

VAN DEN VEI DE
1638.

2 Salomon van Ruysdael, *Rivierlandschap met een veerboot* (detail), 1649. Amsterdam, Rijksmuseum

Reizen in de Republiek

‘Plesiertochtje’, trekschuit en tot gort gekookte groenten

Angela Jager

In de zeventiende en vroege achttiende eeuw bezoeken reizigers uit de hele wereld de Nederlandse Republiek. Een aantal zet hun waarnemingen en ervaringen op papier. Deze reisverslagen waren voor de geïnteresseerde lezer zowel informatief als vermakelijk. Feitelijke beschrijvingen van steden, de routes en de kosten van het levensonderhoud in de Republiek worden in deze boeken moeiteloos afgewisseld met kleurrijke, aangedikte verslagen van opvallende ontmoetingen en gebeurtenissen. Deze reisimpressies en de praktische kanten van het reizen vormen het uitgangspunt van dit hoofdstuk over reizen in de Republiek. Wie bezochten het jonge land zoal, en waarom? Welke routes namen ze en welke vervoersmiddelen stonden er tot hun beschikking? Waar logeerden de bezoekers, wat aten ze, en hoe vermaakten ze zich onderweg?

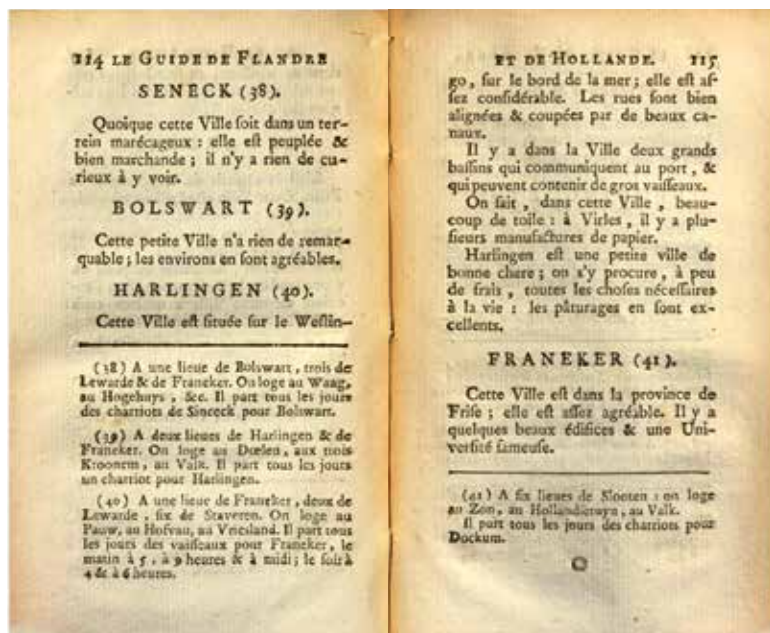
De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstaat in 1588, tijdens de Tachtigjarige Oorlog tegen het Spaanse koninkrijk. Het land is vanaf dat moment een onafhankelijke economische, politieke en culturele macht in Europa, en daarmee een bestemming op zich. De reizigers die de Republiek bezoeken hebben een heel gevarieerde achtergrond. Onder hen zijn een aantal types bezoekers te identificeren, ieder met een eigen reden om naar de Republiek te reizen.

Motivatie, voorbereiding en route

De meeste gepubliceerde reisverslagen zijn geschreven door mannen uit de hogere lagen van de samenleving, en daarom hebben we vooral informatie over hun reismotivatie.¹ Jongemannen van goede afkomst komen om te studeren aan één van de universiteiten.² Andere jeugdige reizigers doen het land aan tijdens hun Grand Tour, een lange rondreis door Europa in het kader van hun culturele ontwikkeling.³ Rijke heren maken een ‘plesiertochtje’ door de Republiek: vergelijkbaar met veel toeristen vandaag de dag kwamen zij ter ontspanning en vermaak en om monumenten en vermaarde collecties te bestuderen.⁴

Diplomaten, waaronder ambassadeurs, reizen door de Republiek vanuit hun functie, met name om politieke en economische samenwerkingen op te zetten. Er is bijvoorbeeld een flink aantal reisverslagen van Venetiaanse ambassadeurs bewaard gebleven.⁵ In hun officiële verslagen, de zogenaamde ‘Relazioni’, maakten de Venetianen aantekeningen over het land en over hun ontmoetingen met lokale bestuurders. Tegen de verwachting in zijn dit meestal geen droge rapportages, maar juist enthousiaste beschrijvingen van al het nieuws dat zij zien en ervaren, zoals het ritje van ambassadeur Giorgio Giorgi in een zeilwagen over het Scheveningse strand (zie pp. 43-45). Een bijzonder reisverslag is dat van de verbannen Karel II en zijn terugreis naar Engeland. Hij verblijft in Breda wanneer hij verneemt dat hij weer welkom is in zijn thuisland, en daar als koning zal worden beëdigd. Het verslag van zijn reis door de Republiek eindigt in Scheveningen, waar zijn schip vanaf het strand door een grote menigte Nederlanders wordt uitgezwaaid (zie pp. 29-31).

De ‘gewone man’ reist ook, maar om hele andere redenen, zoals het zoeken van werk. Door de enorme economische groei was er in de Republiek en overzeese gebieden werk in overvloed, in bijvoorbeeld de zeevaart, uitgeverijwereld en kunstnijverheid. Voor deze vaak

3 *Le Guide de Flandre et de Hollande* (Parijs 1779), pp. 114-115

12

minder geleterde gelukszoekers lag het minder voor de hand om hun ervaringen op te schrijven en te publiceren. De reisverslagen van de Duitsers Johann Wilhelm Vogel en Adrian Gottlieb Volckart vormen hierop een uitzondering. Vogel heeft in zijn thuisland een opleiding tot klerk en keurmeester voltooid. Het avontuur roept en hij reist naar Nederland, waar hij erin slaagt om door de VOC te worden aangenomen om in de goudmijnen op Sumatra te werken. Volckart kwam ook naar de Republiek om werk te vinden: eerst doet hij als gezelschapsgenoot bij een meester chirurgijn, waarna hij een baan bemachtigt als barbier op een schip naar Smyrna (het huidige Izmir, Turkije).

Ons corpus bevat slechts twee reisverslagen geschreven door vrouwen. Maria Ludovica Gonzaga, zojuist te Parijs 'met de handschoen' (op afstand) getrouwd met de Poolse koning Wladislaus IV Vasa (1595-1648), reist via de Nederlanden naar haar nieuwe woonplaats Warschau. Marie Anne du Boccage, schrijfster en dichteres, verblijft in de Republiek tijdens haar Grand Tour. Hoewel er weinig door vrouwen geschreven reisverslagen zijn, kunnen we niet zonder meer concluderen dat zij niet reisden: vrouwen reisden veelal mee met hun echtgenoten en waren niet direct geneigd hun ervaringen op papier te zetten of te publiceren. Wel kunnen we stellen dat de bovengenoemde motivaties tot reizen, met name universitair onderwijs,

diplomatie en het zoeken van een baan, niet van toepassing waren op vrouwen. Zoals we zullen zien was reizen bovendien niet zonder gevaren, al helemaal voor vrouwen.

De voorbereiding op de reis gebeurde vooral met behulp van de boekenkast. Landsbeschrijvingen en reisverslagen van voorgangers werden tot in detail uitgeplozen. Zo informeerden de reizigers zich voor vertrek over de belangrijkste bezienswaardigheden, de plaatselijke gebruiken en lokale beroemdheden in de kunsten, wetenschap en politiek. In de achttiende eeuw verschenen er compacte, handzame reisgidsjes vol met allerlei praktische tips, bijvoorbeeld over reisroutes, herbergen, gangbare valuta en nuttige zinnestukjes in de Nederlandse taal (afb. 3). Die werden meegenomen op reis en onderweg gebruikt. Het gebeurde nogal eens dat gepubliceerde informatie inmiddels bij aankomst niet meer actueel bleek, en reizigers maken er in hun verslagen dan ook melding van als bijvoorbeeld een gebouw een paar jaar eerder was ingestort of een aangeraden herberg simpelweg niet meer bestond.

Zo zocht een reiziger in Amersfoort tevergeefs naar een grote, 7000 kilo zware kei die, volgens een boek dat hij had gelezen, tijdens een weddenschap naar de Varkensmarkt was gesleept. Bij navragen blijkt de Amersfoortse kei uit schaamte te zijn begraven. Hoeveel bezoekers zouden al zonder succes gezocht hebben?⁶

Laten we nu met een aantal van de reizigers persoonlijk kennismaken. We zullen deze mannen in dit boek vaak tegenkomen omdat hun reisverslagen vol staan met opmerkelijke details en gebeurtenissen. Waarom reisden ze naar de Republiek, en welke routes legden ze af (afb. 4)? Het is belangrijk om ons daarbij te beseffen dat de status van de reiziger, zijn financiën en zijn netwerk invloed hadden op de invulling van het reisprogramma, de gekozen vervoermiddelen, plek van overnachting en het soort mensen waarmee hij in aanraking kwam. Een aanbevelingsbrief van een hoge pief op zak maakte de reis bijvoorbeeld makkelijker en veiliger, en opende deuren die voor anderen gesloten bleven. Het eigen netwerk op de plaats van bestemming was belangrijk om toegang te krijgen tot niet-openbaar toegankelijke gebouwen en collecties.

‘Aan alle grenzen bewapend’

Een Fransman in de Republiek in 1671

26

“Ik zou tijdens deze reis meer voldoening hebben gehad als ik Holland niet had aangetroffen in grote oorlogsvoorbereidingen. Het land is aan alle grenzen bewapend nu een breuk met Frankrijk dreigt.”¹

In 1671 werd in de Republiek de dreiging van een oorlog met Frankrijk steeds duidelijker voelbaar, ook voor de Franse reiziger Charles Patin. Hij kon zich blijkbaar nog vrij door de Republiek verplaatsen, maar overal ziet hij tekenen dat het land zich gereed maakt voor de strijd.

De verhoudingen tussen de Republiek en Lodewijk XIV (1638-1715) waren in voorgaande jaren zeer verslechterd. De Franse koning aasde al een tijd op de Spaanse Nederlanden, een gebied dat grofweg bestond uit het huidige België en dat regeert werd door Filips IV van Spanje (1605-1665). Om recht te hebben op het gebied was Lodewijk XIV zelfs getrouwd met de oudste dochter van de Spaanse koning. Toen hij het gebied na het overlijden van zijn schoonvader niet op vreedzame wijze kreeg, viel hij in 1667 de Spaanse Nederlanden binnen. De Republiek had de Spaanse Nederlanden altijd als bufferstaat tegen Frankrijk gezien, maar nu gaf de ene na de andere stad zich over. De regenten van de Republiek schrokken. In paniek formeerde Johan de Witt (1625-1672), raadpensionaris van Holland, razendsnel een bondgenootschap met Engeland en Zweden, het Drievoudig Verbond. Frankrijk werd zo tot een halt geroepen. Lodewijk XIV was woest op de Republiek en zwoer wraak.²

Op het moment dat Charles Patin arriveerde in de Republiek bereidde de Franse koning een aanval voor. Hij had het Drievoudig Verbond gebroken: eerst sloot de Engelse koning Karel II (1630-1685) zich in het geheim aan bij Lodewijk XIV en daarna beloofde ook Zweden deel te nemen aan zijn *guerre d’Hollande*. Geheime verdragen met de Habsburgse keizer Leopold (1640-1705) garandeerde neutraliteit aan Frankrijks grens aan de oostzijde, onder de voorwaarden dat Frankrijk het Duitse rijk en de Spaanse Nederlanden niet zou aanvallen. Er werd afgesproken dat de Spaanse Nederlanden hem zouden toekomen zodra de jonge, ziekelijke zoon van de overleden Filips IV zou komen te overlijden.

De Franse koning moest de Republiek dus via het Duitse Rijk bereiken zonder er gebieden te bezetten. Hiervoor rekende hij – tegen een fikse betaling – op de bisdommen van Keulen en Munster. Het plan was als volgt: Lodewijk XIV zou het deel onder de rivieren aan Frankrijk toevoegen om zo een natuurlijke grens voor het land te creëren. Karel II koos een aantal steden en provincies om bij Engeland te voegen. Het overgebleven gebied was voor de jonge Willem III, prins van Oranje, en neef van Karel II.

Charles Patin reist langs de Rijn naar de Republiek. Hij vermeldt dat de landsgrens bij Maastricht goed verdedigd is met tienduizend man infanterie. De Republiek had bijna een kwart van haar mankracht ondergebracht in Maastricht, het sterkste fort en het eerste obstakel dat de Fransen zouden tegenkomen.

16 Johannes van Wijkersloot, *Allegorie op de Franse invasie in 1672*, 1672. Amsterdam, Rijksmuseum

Deze scène verwijst naar de overwinning van de Fransen op de Hollanders. Een blijde jongeman met een oranje pluim op de hoed is een aanhanger van prins Willem III. Hij toont hier aan een ouderwets geklede personificatie (het Oude Bewind?) een tekening van een tuin omheind met een gebroken hek waarin de gewonde Hollandse leeuw, te midden van pijlen en een zwaard, verslagen op de grond ligt. Boven de tuin kraait de Franse haan. Willem III werd tijdens de oorlog door Oranjegezinden tot stadhouder benoemd, in de hoop dat hij het tij zou keren.

Daarnaast vertrouwde de Republiek op de zes Rijnforten Orsouw, Rijnberg, Wezel, Burik, Rees en Emmerik. Patin komt langs Wezel en telt daar vijfduizend cavalieristen. Ook Emmerik was volgens hem goed uitgerust. In 1672 zou het Franse leger – tegen de verwachting in – Maastricht links laten liggen. De Rijnforten vaagden zij in slechts tien dagen weg.

Patin komt de Republiek binnen in Nijmegen. Na een kort bezoek aan Utrecht, Amsterdam en Den Haag reist hij door naar Den Briel, waar hij aan boord gaat van een schip naar Engeland. Onderweg ziet hij de Hollandse vloot in oorlogsformatie. Patin was waarschijnlijk getuige van een van de oefeningen die ter voorbereiding op de oorlog op de Noordzee plaatsvonden, onder leiding van admiraal Michiel de Ruyter (1607-1676):³

“De Nederlandse vloot in slagorde blokkeerde de doorvaart. Hoewel wij overal slechts oorlog zagen, lag er enkel vrede op onze route. Wij genoten in veiligheid van dat wat men nooit zonder gevaar ziet. Deze uitgestrekte vlakke leek wel bevolkt voor ons vermaak. Het rustige water scheen zich te vernederen onder het geweld van het marine-leger. Maar het is niet altijd zo kalm, (...) het kan furieus zijn, en wanneer dat gebeurt, is het vol trots. Dan duwt het deze grote machines voor zich uit zoals de wind stof verplaatst. Wij vernamen dat zij daar waren om de gevreesde plannen aan Franse zijde te verhinderen, en zonder ons nog langer zorgen te maken over deze staatsaangelegenheid, vervolgden wij onze weg langs de Theems.”⁴ AJ

17 Jan Abrahamsz. Beerstraten, *Slag bij Terheide (10 augustus 1653)*, 1653-1666. Amsterdam, Rijksmuseum

Het vertrek van Karel II uit Scheveningen en de *Dutch Gift*

Na bijna negen jaar ballingschap ontvangt Karel II in Breda het heugelijke bericht dat hij weer welkom is in Engeland en daar eindelijk tot koning gekroond zal worden. Hij was Engeland na de onthoofding van zijn vader Karel I in 1649 ontvlucht en verbleef sindsdien op het Europese vasteland. Op doorreis naar Scheveningen, van waaruit hij met de Engelse vloot zou vertrekken, wordt hij onder andere bijgestaan door de Nederlandse diplomaat Abraham de Wicquefort die op Karels verzoek verslag doet van de reis. De gebeurtenis maakte de nodige emoties los bij de Nederlandse bevolking, een teken van de nauwe verbintenis tussen de Republiek en Engeland. De Wicquefort beschrijft de grote menigte die zich op het strand van Scheveningen verzamelt om de vorst uit te zwaaien.

“Vele Inwoonders van de naest gelegen Steden hadden sich aldaer begeven, ende die ’s morgens vroegh, ofte s’avonts te voren uyt den Haegh niet gegaen waren, volghden de Konincklijke personen, met soo groote menichte, dat die plaetse, die seer gepeupleert is, ende die het volck, ’t welck van alle kanten van de Provintie aldaer was komen loopen; niet hadde kunnen logeren, sich in weynich uyren geabandonneert ende in een woestijne verandert bevonde. Soo haest als men den Koningh sach aenkomen op de hooghte, welke het Dorp van Schevelingen na de Zee-kant bedeckt, heeft alle het geschut, welke twee daghen te vooren van de Vyverbergh aen den Oever ghebrocht was geweest, hem gesalueert, het welke oock niet ophiel met ghestadigh te schieten, tot dat den

Koningh van de kusten afgeseylt zijnde, niet langer konde sien de eere, die men hem socht aen te doen. De Borgers ende de Gardes antwoorden de selfde met haer musketten, ende de Ruyterie met hare pistolen, ende nodighden alsoo de Engelse Vloot alle haer geschut af te schieten, de welke hebbende de lucht in vuyr gesteecken, de selfde vervulde met soo dicken roock, dat die groote vlottende Casteelen in een oogenblick verdwenen uyt het gesicht van die genen welke aen Landt waren.”¹

Alle kosten die Karel II tijdens zijn verblijf in de Republiek en voor zijn terugkeer naar Engeland maakte worden betaald door de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland. In de hoop de diplomatieke betrekkingen tussen Engeland en de Republiek te versterken doen zij hem daarnaast een groot geschenk, de zogeheten *Dutch Gift*, en organiseren ze een uitbundig feestmaal voor hem en zijn hofhouding in het huidige Mauritshuis.

De *Dutch Gift* omvat onder andere een jacht. Het idee om de koning een plezierjacht te schenken ontstaat tijdens de reis van Breda naar Moerwijk, waarvoor Karel II een schip van de prins van Oranje ter beschikking kreeg. In het reisverslag beschrijft De Wicquefort hoe de vorst zijn bewondering uitspreekt over het jacht, en hoe hij bij de gedeputeerden laat vallen “dat hy eenen op de selfde maniere soude doen maecken, soo haest als hy in Engelandt gearriveert soude syn, om sich op de Teems boven de brugge, daer van te dienen.”² De burgemeesters van Amsterdam maken er direct werk van: ze kopen een jacht

Colofon

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst

Susanne Bartels
Angela Jager
Marije Osnabrugge
Lucie Rochard

Redactie

Angela Jager
Marije Osnabrugge

Vertaling

Citaten: Angela Jager & Marije Osnabrugge
Hoofdstuk 3 (gedeeltelijk): Angela Jager
Pagina's 98-100, 101-103, 109-113: Marije Osnabrugge

© 2022 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2022.

ISBN 978 94 625 8465 5
NUR 646

128

Vormgeving

DeLeeuwOntwerper(s), Victor de Leeuw

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van Gravin Van Bylandt Stichting en De Gijselaar-Hintzenfonds.